

Erdélyi krónika, 1987-89

– egy szamizdat lap mementója –

A *Határ/idő/napló* – erdélyi figyelő 1987 és 1989 márciusa között az egyetlen olyan cenzúrázatlan, magyar nyelvű folyóirat volt, amely kizárólag e célra alapítva rendszeresen hírt adott a terror és nyomor sújtotta Románia megpróbáltatásairól a Ceaușescu-diktatúra utolsó éveiben. A Budapesten szerkesztett, Magyarországon, Erdélyben s a nyugati magyarság körében egyaránt terjesztett, esetenként 3-5 íves lap e két év alatt összesen 9 számot ért meg – az első 150, az utolsó 2.000 példányban készült fénymásolatban illetve nyomtatásban. Az újságot Tödör Albert és Nóvé Béla kezdeményezésére fiatal anyaországi értelmiségiek: egyetemisták, tanárok, újságírók, történészek írták és szerkesztették – az iméntiekkel társulva: Kulcsár Árpád, Máty Mónika, Nagy Zsolt, Szücs György és Tóth István Gábor –, névtelenül vagy álnéven, mivel e vészterhes időkben maguk is gyakran átjártak Romániába, aktív részt vállalva számos, szükségképp konspiratív segélyakcióban.

A lap anonim munkatársai abból a népes, még a nyolcvanas évek elején verbuválódott, idővel több mint száztagú baráti társaságból kerültek ki, mely kezdetben az *ETE* (Erdélyieket Támogatók Egylete), majd 1989 decemberétől a *TRANSCAR* (Transsylvania Caritas) néven vált ismertté. Ez a rokon, baráti szálakból szövődő, spontán szolidaritási mozgalom, más magyarországi civil és egyházi körökhöz hasonlóan, német, osztrák, holland, svájci, stb. segélyszervezetekkel együttműködve sok éven át nagy mennyiségű gyógyszert, élelmet, Bibliát, tiltott magyar, román és nyugati irodalmat juttatott Erdélybe, néprajzi és történeti ereklyék, tudományos és művészi hagyatékok mentésében segédkezett, meghurcolt erdélyi értelmiségiek és túszként visszatartott gyerekek kimenekítését szervezte, s a már kijutott menekültek támogatásán túl rendszeres tényfeltáró terepmunkát végzett az *Amnesty International* és a *Helsinki Szövetség* ez idő tájt publikált romániai jelentéseihez. (Utóbbiak zömét magyarul szintén a *Határ/idő/napló* közölte elsőként, mely híradásait a hazai szamizdat és a nyugati emigráns fórumok – a *Beszélő*, a párizsi *Irodalmi Újság*, a *Szabad Európa* s a *BBC* magyar nyelvű adásai – is rendre átvették.) Később ugyanezen körből indult ki két további jelentős kezdeményezés: 1988 nyarán a romániai falurombolás elleni nemzetközi tiltakozó mozgalom (*S.O.S. Transsylvania!*), majd 1990 tavaszán a földrengés sújtotta háromszéki templomok műemlékmentő akciója (*Pro Domo Dei*), mely utóbbi keretében közel félszáz – zömmel Árpád-kori eredetű – templom szakszerű felmérését és részbeni helyreállítását sikerült elvégezni.

A nyolcvanas évek második felét éles kontrasztként a magyarországi párturalom rohamos fellazulása s a mindinkább elszigetelődő román diktatúra nyomasztó belső terrorja jellemezte. (Ld. Brassó, 1987. november 15.!) E bénító „történelmi nagyterpeszben” kereste helyét, sajátos mozgásterét – több más független kezdeményezéshez hasonlóan – a *Határ/idő/napló* is, a maga egyidejűleg nehezen érvényesíthető, kettős elkötelezettségével. Idehaza s a nyugati jogvédő szervezetek, civil mozgalmak körében mind több rokon szándékú szövetségesre talált, szerzői és olvasói tábora számról-számrá lendületesen gyarapodott, s idővel nem volt híján alkalmi önkénteseknek sem, akik a lap előállításában, itthoni és határon túli terjesztésében készséggel segédkeztek. (Lásd írásunk végén a köszönőlistát!)

Épp csak a szorongató idővel kényszerült mind esélytelenebb versenyre, hiszen mire egy-egy lapszáma megjelent, a valóság rendre túllícitálta komor híradásait... Hírek (és rémhírek) persze, a némaságra ítélt Erdélyből is időről-időre kiszivárogtak, amiként – gyakran egyazon futárpostával – bejutottak oda újságunk frissen nyomtatott példányai is. S ezzel, bár olykor csak megkésve és fogyatékosan, voltaképp teljesült is a lap csöndes vállalása: folyamatos életjeleket továbbítani a börtönországgént bezáruló Romániából – s egyben tudatni az ottaniakkal, hogy a részvétlen hallgatás nehéz éveit után mindinkább odafigyel a világ sorsukra.

A lapszerkesztés csapatmunkája

Idővel minden konspiratív kezdeményezést utólér a legendásodás fátuma – főként ha elindítója nincs többé az élők sorában... Ami azt illeti, a mi lapunk ideáját csakugyan eszményi, legendatermő helyszín sugallta: a Hargita egy égrenyílő tisztása Madicsa (Csíkkarcfalva) fölött, ahol 1986 nyarán egy táborúzó mellett hajnalig virrasztva boldog emlékü Tódor Berci barátunk hozta először szóba: mi lenne, ha hazatérve, Pesten indítanánk egy Erdélyről rendszeresen tudósító, szamizdat lapot – az itteni, némaságra ítélt rokonok, barátok szószólójaként... Az ötlet már akkor, ott többünket felbújtott, ám azért beletelt vagy fél év, mire az újság nevet, formát és elegendő, közlésre érdemes tartalmat kapott.

A jól fogadott, 1987 márciusi próbaszám után csakhamar összeállt az állandó munkatársi gárda, fiatal „Erdély-járó” írástudókból, eseti munkamegosztással. A szerkesztőség közvetlen, (bázis)demokrata szelleme már abban is megnyilvánult, hogy – a szamizdatozás eredendően tekintélyellenes, mozgalmi mintáit követve – tüntetőn mellőzött minden formális hierarchiát („főszerkesztő”, „rovatvezetők”, stb). Döntéseit egyszerű szótöbbséggel, többnyire nyílt vitában hozta, melyben az érvek súlyán túl egy hallgatólagos közmegegyezés jegyében mindenkor annak volt nagyobb szava, aki az esedékes lapszám létrehozásáért többet vállalt, többet dolgozott. A teendőket, a kéziratok megrendeléstől a nyomdai leadásig, esetről-esetre két-három önkéntes „számfelelős” fogta össze, rotációs rendszerben egymást váltva. A beérkező írások folyamatos körölvizsgálata mellett egy-egy lapszám elkészültéig többnyire két-három alkalommal gyűltünk össze – kezdetben az én Bajza utcai lakásomon, majd sorra másoknál is: Tódor Albert, Szücs György, Kulcsár Árpád és Nagy Zsolték otthonában. Egy-egy nyári táborozás vagy havasi szilveszterezés ürügyén olykor „kihelyezett” üléseket is tartottunk erdélyi szerzőinkkel, a diszkrét hír- és kéziratcserét némi „pálincaszóval” álcázva.

Eredetileg kéthavonta, de legalább negyedévente szerettünk volna megjelenni, ám e vágyott rendszeresség félamatőr, konspiratív viszonyaink közepette csak ritkán volt tartható, s így a halasztott lapzárták állandó lelki furdalásában éltünk. Az új szám nyomdaköltsége nehezen folyt be az előző eladásából, az ígért kéziratok és cikkfordítások akadoztak, s különféle „biztonsági” okokra vagy éppen papírhiányra hivatkozva derék nyomdászaink is rendre túllépték a vállalt határidőt. E sok nyűg és baj ellenére viszonylag hamar kialakult a lap stabil szerkezete, többé-kevésbé állandó rovatokkal.

Számaink élére mindenkor valami aktuális témájú, erősen vokatív írás került („vezércikk”-nek csak ironikusan, egymás közt neveztük) a menekültügy, az anyanyelvi oktatás újabb fejleményeiről; szolidaritási üzenet a brassói munkásfelkelés évfordulóján, és más hasonlók. E bevezetőt rendszerint az „Itthon vagy otthon?” rovat névtelen interjúja követte valamely Erdélyből korábban áttelepülttel vagy frissen érkezett, romániai menekülttel. (Szövegüket érthető okokból erősen „preparálnunk” kellett, így némelyik alanya, sajnos, ma sem azono-

sítható.) Az újság frissességét – olykor némi amatőr bájjal fűszerezve – a „Vámmentett útjegyzetek” adták. Magunk is gyakran utazva, majd minden állandó munkatárs többször is írt e rovatba, s ha elég „kalandos” vagy informatív volt, másoktól is szívesen közöltünk efféle alkalmi élménybeszámolókat, már csak azért is, hogy a határzáról s a különféle atrocitásokról sűrűn felröppenő rémhíreket eloszlatva minél többeknek kedvet csináljunk a „segélyturizmushoz”. A számok gerincét – tartalmi és terjedelmi szempontból egyaránt – az általunk megrendelt tanulmányok („Kézirat gyanánt”), újraközölt dokumentumok („Pro memoria”) és aktuális cikkfordítások („Kiemelés tőlünk”) adták. Ez utóbbiak – így az 1986-ban megjelent akadémiai Erdély-történet rendszeresen idézett romániai és nemzetközi sajtóvitái – gyakran maguk is történelmi érdekűek voltak, a két nép közös múltjának megannyi kényes, még „bevallatlan” epizódját firtatva. A történelmi témák e markáns túlsúlya, a személyes esetlegességen túl (héttagú szerkesztőségünk négy és fél történész képesítéssel bírt!), híven tükrözte az egykori szakmai és tágabb közvélemény fokozott igényét a múlt hiteles, ideológiai és aktuálpolitikai tabukat feloldó revíziójára s annak kimondhatóságára. Ám éppannyira átértéztük a jelen dokumentálásának „történelmi” felelősségét is, miként azt ma már nehezen pótolható éves eseménykrónikáink, erdélyi tárgyú bibliográfiáink és más hasonló dokumentum-összeállításaink mutatják. Lapszámainkat végül kortárs erdélyi szerzők néhány erősen „áthallásos” verse, novellája („Jövevényiszavak”) s a hírek, események rovata zárta („Más...”/„Időközben”) – angol és román nyelvű összefoglalók kíséretében.

A nyomtatás, terjesztés műhelyitkai

A füzetformátumú, szolid „fedőcímmel” ellátott lap legelső, 1987 márciusi száma a Széchenyi Könyvtár egy Soros-adományozta fénymásolóján készült (e sorok írójának korábbi munkahelyén: az Új Könyvek szerkesztőségében) mintegy másfél száz példányban. A további lapszámok előállításához – Tóth István Gábor nyomdász és könyvkötő ismeretsége révén – szerencsére már sikerült profi „zugvállalkozókat” találni az Anyagmozgatási és Csomagolási Intézet józsefvárosi nyomdájában. (A számok mesterpéldányait többnyire Tödör Albert munkatársai és a Hajnik Károly Szakközépiskola gyors- és gépíró tagozatos diákjai állították elő.) A *Határ/Idő/napló* számai jórészt itt: a Harminckettesek terének egy forgalmas átjáróháza tövében készültek, előbb csak 500, majd a növekvő kereslet láttán – egyetemisták és ismeretlen szimpatizánsok a már nyomtatott lapot is sok helyütt fénymásolón „szaporították”! – a 6. számtól 1500-2000 példányban... Innen szállítottuk azután kölcsönkért, ócska Ladákkal, lelkes, bár olykor csapnivalóan dilettáns konspirációval a már kész példányokat – ámbár megesezt, hogy az összehordás, tűzés, vágás többnapos, vidám kaláka munkája is ránk várt még egyikünk kötőműhelyé átrendezett lakásán, vagy épp a pestlőrinci unitárius templom hátsó traktusában. Visszagondolva, valóban kész csoda, hogy annyi oktalan fecsegés, telefonálgatás és túlszervezés ellenére bennünket sosem ért utól az egykori szamizdatozók legnagyobb réme: a még nyomdafriessé, bontatlan „áru” elkobzása.

A terjesztés során persze már megsokszorozódott a lebukás kockázata, miként történetek is apróbb, nagyobb balesetek. Még jó, ha csak idehaza vagy a hegyeshalmi vámon – s nem a román határon, vagy pláne odaát... Lefoglalt, kötegszám eltűnt példányokról időről-időre nyugtalanító hírek érkeztek, ám ennek dokumentálhatóan csak kevés nyoma maradt. A Securitate hajdani aktáiba ma sincs betekintésünk, s eddig a budapesti Történelmi Hivatal is csupán egyetlen „Szigorúan titkos! Különösen fontos!” fejlécű, belügyi napihírral szolgált,

amely 2-3. számunk egy „a belföldi postaforgalomból a szerv által kiemelt” példányának balsorsáról tudósít. (A Harangozó Szilveszter r. altbgy., min.h. által szignált, 1987 október 27-i keltezésű „napi operatív információs jelentés” gonddal ismerteti az újság tartalmát, majd „intézkedési” záradékában közli, hogy a „küldeményt, továbbítást illető állásfoglalás céljából, átadták a BM III/III Csoportfőnökségnek”). A fölös diszkrécióval utólag anonimizált budapesti címzetről a jelentés még megjegyzi, hogy „nacionalista jellegű, ellenséges tevékenységről 1984-ben és 1985-ben több alkalommal terjesztettük fel a BM III/III Csoportfőnökség információit.” (A címzettet, aki e titkosrendőri minősítésből netán magára ismer, készséggel kárpótoljuk e gyűjteményes kiadás tiszteletpéldányával!) Modor Ádám, a *Katalizátor Iroda* egykori szamizdat kiadójának lakásán az 1988. február 28. éjjelén tartott házkutatás során úgyszintén áldozatul esett 69 példány lapunk 6. – alig pár héttel korábban megjelent – számából, amit a március 22-én felvett „megsemmisítési jegyzőkönyv” szerint a rendőrhatalóság több száz más „illegális nyomtatvánnyal” együtt bezúgatott, ámbár ez az akkor már 1500-as nyomdai kontingenshez képest nem okozott érzékeny veszteséget.

Román részről hasonló „operatív” fellépésről csak egyetlen biztos és közvetlen forrásból tudunk, minvel annak kárvallottja épp egyik munkatársunk volt. Tóth István Gábor az 1989. január elején gépkocsin próbált átjuttatni 20-30 példányt erdélyi barátainak az újság 8. számából. Lebukása emlékéit így idézi: „Gyakori erdélyi útjaink során más magyar nyelvű újságok, könyvek mellett lapunkból is rendszeresen átvittünk valamennyit – ezt az egy esetet leszámítva, mindenkor sikerrel. Az ünnepek utáni forgalom csekély volt, így alaposan átnézték csomagjainkat, s miután az első nyomtatott példány előkerült, mindent átkutattak, és személyi motozásra, kihallgatásra is bevitték. Szakértő buzgalmuk eredményeként csakhamar jókora halom csempészkiadvány hevert az asztalon. A vámok erősítést kérték, mire kihallgatásunkra négy (véltetően szekus) tiszt érkezett. A *Határ/Idő/napló* legfrissebb számában éppen a romániai településrendezési terveket „népszerűsítettük”, önparódiának beillő vezér-portrék és idézetek kíséretében. Az egyik tiszt gyanútlanul belelapozott lapunkba, majd félénken odahívta a többit... Mereven bámulták a [Ceaușescu-] képet, majd végiglapozták az egészet, mindenütt csak a képeket lesve, szóltanul, szemlesütve, akár a gyerekek. Ezután vagy négyórás kihallgatás következett... A kiadványokat annak rendje, módja szerint lefoglalták, erdélyi ismerőseinkről kérdezősködtek, elvették a telefonkönyvecskémet (15-20 sebtében kódolt erdélyi cím volt benne), majd – nyilván lefénymásolva – visszaadták. Útleveleinkbe végül „érvénytelen” pecsétet nyomtak, s szerencsére nem engedtek be (odaát bármi megtörténhetett volna velünk, olyan fáradtak voltunk a fél éjszakás vegzatúrától.) Várad barátainkhoz viszont még aznap kiszállt néhány hivatlan „telefonszerelő”, vonalzavaró pesti távkapcsolataikról faggatózva...”

Újságunk terjesztésének – számos bevett vagy alkalmi csatornán át – voltaképp három „célköre” volt: Magyarország, a nyugati emigráció és Erdély.

A példányok zöme (kb. 80-90 %-a) mindvégig az anyaországban talált gazdára. A legtöbb persze, Budapesten és környékén, (Pécel, Szentendre, Biatorbágy, stb), bár helyi terjesztők utóbb Pécsre, Veszprémbe, Egerbe, Debrecenbe, Szegedre is rendszeresen vittek belőle egy-két (20-as) köteget. Budapesten a már bejáratott, bizalmi terjesztőláncok mellett a lap idővel olyan félnyilvános, sőt nyilvános helyszíneken is megjelent – alkalmi árussal vagy becsületkasszás standon -, mint egy-egy gimnázium (pl.: Tancsics, Radnóti), főiskola vagy egyetem klubja, könyvtára és kollégiuma (Tanítóképző, Eötvös Kollégium, ELTE jogi kar, bölcsész kar, MKKE, stb.), tudományos intézetek (Magyarságtudató, Történettudományi

Intézet., VÁTI), templomok és gyülekezetek, (Pestlőrinci Unitárius Egyházközség, Reménység Szigete, Zugligeti plébánia, stb), ellenzéki rendezvények és demonstrációk (Rakpart Klub, Jurta Színház, Bajcsy-Zsilinszky Társaság, Bethlen Alapítvány, független március 15-ék), de pult alól vagy utóbb a polcra kiteve néhány „jobb” könyvesbolt és antikvárium is árulta... (Így a jogi karral szemközti könyvesbolt.) Ígéretes volt látni, mint szaporodnak, fonódnak egymásba a „szabadság kis körei”, s számunkra már az is bőséges elégtétel volt, ha vadidegenek, mint többször is megesett, nekünk ajánlgatták lelkesen lapunk legfrissebb számát. „Lám, sokasodunk – gondoltuk ilyenkor, magunkban derülve – Már ködbe vész a menet eleje, vége...”

A nyugati terjesztés részben a már évek óta bejáratott nemzetközi segélyhálózathoz, részben egy-egy alkalmi utunkhoz kötődött. Az Erdélyből hozott köszönő sorok mellett gyakran ez volt a jelképes „visszaru” – lapunk néhány nyomdafriss példánya – a Bécsből, Münchenből, Schaffhausenből, Groningenből, Stockholmból és számos más helyről küldött segélycsomagok fejében. A nyugati magyarság váratlanul megnőtt hírhetségét próbáltuk ezzel is csillapítani, s egyben minél többeket cselekvő szolidaritásra bírni. Lapunk, mint már szoltunk róla, emellett rendre eljutott a legfontosabb emigráns fórumokhoz is (így a *Bécsi Napló*hoz, a müncheni *Látóhatár*hoz, a párizsi *Irodalmi Újság*hoz, a *SZER* és a *BBC* magyar adásaihoz, a *Hungarian Human Rights* amerikai központjához), amelyek helyszínen gyűjtött, friss híreit maguk is továbbadták. Az emigráns körök segítőkész figyelmét az egymást követő, erdélyi menekülthullámok ekkorra már amúgyis felkeltették – így nem csoda, ha jobbára értő és önzetlen ügyszeretetre találtunk e körökben. Így ma is hálára kötelez, hogy alkalmi vagy rendszeres nyugati olvasóink nem ritkán kérés nélkül is nagylelkűen átvállalták a lap itt-honi és erdélyi terjesztéséből adódó veszteségeinket.

Az a számonként 150-200 példány, amit mindenkor ingyen juttattunk Erdélybe, legfőképp amiatt okozott fejtörést, nehogy akaratlanul is bajt hozunk vele az ottaniak fejére... E komor aggály s a hektikus – hol korruptan engedékeny, hol kirívóan önkényes – román vámellenőrzések eleve szűkre szabták a bejuttatható kontingenst. És bár „odaát” duplán is tiltott szellemi csempészholminkat nem tukmáltuk rá senkire, jogos aggályát legyűrve majd mindenki elvárta: hagyjunk nála is belőle, s ha lehet, a következő „szórásból” se maradjon ki. Néhány a „szabad világból” átcsent, biztató hírmorzsaért, máshonnan hozzáférhetetlen dokumentumért senki sem sajnálta ezt az aránytalanul nagy kockázatot...

Erdélyi olvasóink, terjesztőink pontos listáját – kiváltképp megkérdezésük nélkül – ma sem vállaljuk közzétenni. („Név és cím – mint mondani szokás – a szerkesztőségben”). Elég itt talán csak annyi, hogy többé-kevésbé rendszeresen „járt” a lap Aradra, Váradra, Bánffy-hunyadra, néhány kalotaszegi községbe, Kolozsvárra, Marosvásárhelyre, Székelyudvarhelyre, Csíkszeredába, Alcsík, Felcsík s a Homoródmente falvaiba, Gyergyóba, Sepsiszentgyörgyre, Kézdivásárhelyre, Brassóba, sőt egy-egy száma Moldvába és Bukarestbe is eljutott, mely helyeken azt nem csak orvosok, mérnökök, tanárok, lelkészek és egyetemisták olvasták, ám jó szóra, magyar betűre éhes székely földművesek, bányászok és más kétkezi munkások is.

Hogy lapunk Erdélyben nem csupán kockázatot, ám olykor nagyon is hasznos útravalót jelentett, erre nézve álljon itt egy különös epizód... Zalatnay István, budapesti református lelkész egy ízben segélycsomagot kézbesített Brassóba, kényes küldetését azonban olyannyira „túlkonspirálta”, hogy az utcanévet s a házszámot utóbb maga sem találta – se a papírjai, se az emlékei közt. Kínjában jobb híján belelapozott a *Határ/Idő/napló* egyik nála lévő számába, s a szeme káprázón akadt meg az óvárosi címen, amit oly reménytelenül keresett – egy illusztrációként általunk újraközölt, múlt század eleji apróhirdetés szövegében...

„Kikkel tartotok, Szerapion Testvérei?”

Ami a lap „belpolitikai irányát” és anyaországi szerepét illeti, azt mondhatni, hogy vállalt ügyét: a szorongatott erdélyiek hathatós megsegítését szem előtt tartva kezdettől nyitottan kereste szövetségeseit, bár eközben nem titkolta ellenzéki alapállását. A menekültügy, a kisebbségvédelem, a szellemi és kulturális értékmentés égető gondjait számról-számra napirnden tartva mind élesebb bírálattal illette a kádári, majd a Grósz-féle vezetés internacionalista frázisokkal leplezett tehetetlenségét, s mindeme bajok orvoslásáért legfőképp az anyaországi társadalom lelkiismeretéhez fellebbezett, a független erők összefogását sürgetve egyfajta „ellenzéki népfrempolitika” jegyében. Korántsem csak egymaga persze, hiszen Erdély s az erdélyiek támogatása ügyében ekkor még példás egyetértés uralkodott a honi értelmiség minden jóra való és tettekész körében, amint azt máig is híven példázzák az egykori szolidaritási ívek az *Ellenpontok*, a brassói munkásfelkelés, a menekültek vagy épp a buldózerek által fenyegetett falvak ügyében. Ugyanezt a még „pártosodás előtti”, összellenzéki összefogást tükrözi a lap alkalmi szerzőinek névsora (Entz Géza, Gerő András, Gyurkó János, Heltai Péter, Németh Géza, Szent-Iványi István, Szilágyi Sándor, Tökéczki László, stb.), s nemkülönben a még üdítően tarka mozgalmi hírek, felhívások (Bethlen Alapítvány, Menedék Bizottság, Megbékélés Közössége, Szárszó '88, MDF, Fidesz, Szabad Kezdeményezések Hálózata) rendszeres közzététele. Jó egy évtized múltán újraolvasva bárki meggyőződhet róla: őszinte együttérzés és valódi történelmi felelősségtudat hatja át e lapnak majd minden sorát – demagóg, fals vagy pláne irredenta hangokat még véletlenül se hallani ki cikkeiből és híradásaiból. Mindez egy könyvbe foglalva hiteles krónika, ma is vállalható, tisztos tanúságtétel a rendszer-váltás előtti, kétséggel, reménnyel viselős időkből.

A mércét persze nem mi – hanem a kisebbségi helytállás étosza, a huszadik századi Erdély legkiválóbbjai állították ily magasra. És paradox módon bármi keserves próbatétel volt is elszenvedőinek, a terrortól, nyomortól fuldokló Erdély „ideát” revelációként hatott sokakra. Hiszen aki néma segélykiáltásait meghallotta, cserébe jóval többet kapott, mint amit gyarló mód maga próbált adni: egy fenyegetett, nagymúltú közösség sokban máig őrzött, archaikus melegét, a cselekvő szolidaritás addig ismeretlen, felszabadító élményét, és hozzá életreszóló leckét arról, hogy a „puha” és „kemény” diktatúra, a nacionalista és internacionalista önkény végülis egy töről fakad, s hatékony ellenszere egyedül a demokrácia lehet. Miként revelatív élmény, sokunk szunnyadó „jobbik énjét” mozgósító felismerés volt az is, hogy szólni, tenni nemcsak *valami ellenében* – ám *valamiért* is lehet. Valóban: ahogy a formálódó hazai ellenzék sorra „felfedezte” 1956 eszmei és morális örökségét, a szegények és jogfosztottak, a cigányság, a szabad vallásgyakorlás, a jövőnek felelős környezetvédelem ügyét, úgy „talált rá” mindinkább a hivatalos Magyarország által elárult és sorsukra hagyott, határon túli magyarok szószólójának szerepére is... Az érték- és étoszteremtés éveit voltak ezek, egy sokáig elfojtott, hazugságokkal terhelt, kollektív lelkiismeret látványos megelégedésének ideje. Erdély s a szorongatott erdélyi magyarság ügye ennek volt hatékony serkentője, s egyben kitüntetett „mozgalmi” gyakorlóterepe. Hiszen míg más értékhordozó eszmék, a politikai cselekvés egyéb mintái inkább csak távoli analógiák, halvány előképek lehettek – ideértve a demokrácia antisztálinista és '56-os előzményeit, vagy éppen a lengyel Szolidaritás követelte munkás öngazgatást is –, a romániai magyarság ügye, mondhatni „házhöz jött” a sokezeres menekült tömeggel, a mind durvább elnyomás sokkoló tényeivel.

Mindez a nemzeti összetartozás érzelmi reflexeit is szükségképp felélesztette egy történelmi pillanatra, már csak azért is, mivel azokat – más-más okból és eréllyel – a határ mindkét oldalán évtizedek óta elfojtották. Mitagadás, az itt következő lapok sem mentesek néhol a hazafias pátosztól, a kultúrnacionalizmus ilyen-olyan reminiszcenciáitól. Mégis, az olvasó bizonytalansággal megérzi majd: mindennek semmi köze némely hajdani pártvezetők félszeg, nacionalista retorikájához, sem az Erdély ürügyén 1989-től beinduló, harsány és demagóg politikai giccsgyártáshoz. Az erősebb érzelmi nyomaték az általunk írott vagy közölt cikkekben inkább a zsarnokságellenesség – az emelkedettebb hang a fenyegetett emberi és kultúrértékek féltésének kifejezője volt. „Hová is tartozunk?” – „Kit és mit képviselünk?” – S egyáltalán: „Mi lehet a feladata ennek a kiadványnak?” – kérdeztük egymástól, önmagunktól, a felbolydult időkben biztos szellemi, morális fogódzót, vállalható politikai orientációt keresve.

„A mérce csak belülről jöhet. – felelt meg máig érvényesen mindeme dilemmára Szücs György szerkesztőtársunk *Jelenidő* című írása a lap 1988 májusi számának élén. – S ha valaki mégis megkérdezné feddően a hamis alternatíva egyetlen lehetőségét felkínálva, miként néhai Zsdanov elvtárs célzott meg egy baráti csoportosulást: „Kikkel tartotok ti, Szerapion Testvérei, a forradalommal vagy a forradalom ellenségeivel?” Azt felelhetjük, mint ők is: „Mi Szerapionnal, a remetével tartunk, Zsdanov elvtárs...”

„Szerapionnal” – a szorongatott Erdéllyel, melynek igaz ügyével egykor önként vállaltunk közösséget.

Az S.O.S. Transsylvania és a Pro Domo Dei akciók dokumentumai

Itt kíván említést két, lapunkhoz szorosan kötődő, nemzetközi segélyakció, melyek néhány koridézó dokumentumát függelék gyanánt úgyszintén közöljük. Az elsőt még 1988 nyarán a romániai „településrendezési” tervek elleni tiltakozás hívta életre, a másodikat a 1990 májusi vranceai földrengés, mely pusztító mellékhatásként több tucat – jórészt Árpád-kori – templomot is megrongált a szomszédos Háromszékben.

Az *S.O.S. Transsylvania* (*S.O.S. = Save Our Settlements!*) spontán szolidaritási mozgalomként indult Budapestről, mely többnyelvű röplapjaival és transzparenszeivel elsőként 1988. június 27-én, a Hősök terén megtartott demonstráción lépett a nyilvánosság elé. Valójában ugyanaz a lelkes segíteni akarás – s ugyanazok a kényszerű korlátok jellemezték, mint a lapot is; elindító minél szélesebb és nyíltabb nemzetközi támogatást szerettek volna mozgósítani a fenyegetett romániai falvak érdekében, ám ezt a „kinn a bárány – benn a farkas” komor szereposztása miatt legfeljebb amatőr módon, félkonspiratív eszközökkel tehetők. A kezdeményezők szűkebb köre (Gyurkó János, Heltai Péter, Nóvé Béla, Pallaghy Éva, Tódor Albert és mások), úgyszólván napi kapcsolatot tartott egymással, s egy szerteágazó, informális hírláncon át szorgosan gyűjtötte, ellenőrizte és továbbította a hazai és külföldi sajtónak a „szisztematizálási tervek” Romániából kiszivárgó adatait. Ez ügyben a néhány évvel korábban áttelepült erdélyiek: a homoródalmási Tódor Albert, a kolozsvári Heltai Péter, s a részben szintén erdélyi (háromszéki ill. brassói) Gyurkó János tettek a legtöbbit, mint azt a *Határ/idő/napló*-ban, a *Kapuban*, majd a meginduló *Erdélyi Tudósításokban* rendszeresen közölt híradások és településlisták bizonyítják. Pallaghy Éva a fordítók és tolmácsok munkáját igyekezett összefogni, s másokkal együtt azon volt, hogy a Romániába induló tényfeltáró és segély-expedíciók ne maradjanak nyelveket jól értő, avatott kalauzok nélkül. E vészterhes időkben fontos hírforrásként szolgált néhány budapesti egyházi misszió is – így a Németh

Géza református lelkész alapította „Reménység Szigete”, vagy a Kozma Imre vezette Magyar Máltai Szeretetszolgálat a zugligeti plébánián – ahol hétről-hétre az erdélyi menekültek szá- zai fordultak meg, friss híreket hozva az *S.O.S. Transsylvania* adatgyűjtőinek. Mindemellett idővel rendszeres hír- és megfigyelő hálózatot sikerült létrehozni Erdélyben is a hivatalos információkhoz hozzáférő, lelkiismeretes szakemberek csöndes részvételével. Alighanem ez volt mind közül a leghasznosabb szolgáltatás: a hírek és rémhírek folyamatos „karbantartása” e zaklatott, oly sok félelemmel és dezinformációval terhelt időkben. És bár kezdet- től történtek kísérletek a mozgalom – legalább hazai – legalizálására (lásd a függelékben a Fiatal Művészek Klubjával kötött együttműködési megállapodást), utóbb mindez magától beolvadt a fenyegetett romániai falvak „örökbefogadásának” úgyszintén e néven ismertté vált, nemzetközi akciójába s a többi hasonló kezdeményezésbe. Mitagadás, az egykori időkre sokban jellemző, spontán és esendő szerveződés volt ez, ám még így is hozzájárult ahhoz, hogy Erdély és Románia ügye, legalább a diktatúra végidejére súlyával arányos figyelmet kap- jon, s hogy a helybélieliek immár közvetlen kapcsolatba lépjenek a legkülönbözőbb – többé nem- csak egyházi jellegű – nyugati szervezetekkel. S ha egykori buzgalmunknak csak annyi hasz- na volt is, hogy ezeket közvetítőként segített – néhol máig élő – testvérintézményi, testvértelepülési viszonyba hozni, úgy máris nem volt hiábavaló.

A másik ügy – a földrengés sújtotta háromszéki templomoké – ennél jóval közvetlenebb és gyakorlatiasabb indíttatású volt. Ebben leginkább a két kezdeményező szakember: Varga István és Gyurkó János műemléki építész vállalt kulcsszerepet; ők szervezték meg hathatós egyházi és civil segítségével az egyhetes, helyszíni expedíciót, a károk szakszerű dokumentálá- sát s utóbb – legalábbis részben – a helyreállítást. Műemlékmentő akciónkról az anyaországi és az alig fél éve „szabadult” erdélyi sajtó is több ízben beszámolt, s az utunkról készült doku- mentumfilmet a magyar televízió is vetítette. Vállalkozásunk ennek ellenére csak szerény fog- ható eredményt hozott: a közadakozásból befolyt néhány százezer forint alig fél tucat – kato- likus, református, unitárius és ortodox – templom részbeni helyreállítását fedezte. Figyelem- felhívó ereje és szakmai precedens értéke azonban még így sem lebecsülendő, főként ha azt vesszük, hogy Ceaușescu „faluromboló” Romániájában ekkor már hosszú évek óta nem működött intézményes műemlékfelügyelet (az ország az ICOMOS nevű nemzetközi szerve- zetben is felfüggesztette tagságát), s hogy Árpád-kori templomaink teljes állagfelmérése, kor- szerű dokumentálása máig várta magára.

Nehéz minderről úgy szólni, hogy két közeli, azóta – alig negyven évesen – elhunyt tár- sunkról külön is ne emlékezzünk meg. Tódor Albertet és Gyurkó Jánost illeti e baráti főhaj- tás – a néhai középiskolai matematika tanárt s a műemléki építész, környezetvédelmi minisz- tert. Akik ismerték őket, azoknak bizonyos nevük említése is elég – akik nem, azok előtt talán itt újraközölt írásaikból is fel-felvillan majd vonzó arcéljük, nemes és fáradhatatlan ügy- szeretetük. Azon kevesek közé tartoztak, akik mindhalálgig megőrizték szelíd karizmájukat, akiket a politika hektikus váltóláza sem bírta eltántorítani a jó ügyek szolgálatától és legbenső kötődésüktől: Erdélytől. Hogyan is tehetne volna, hiszen tartásuk, műveltségük, közösség iránti mélyen átértett felelősségük mind tőle kapták – miként ráadásként ama ritka adományt, hogy e sokszázados örökséget oly vonzóvá tudták tenni merőben másívásúak szá- mára is?! Az Erdélyből elszármazottak közül, meglehet, akadnak náluk jóval ismertebbek, ámde csak kevesen tettek érte annyit, mint elismerést, hálát nem remélve éppen ők a nyolc- vanas, kilencvenes években. Könyvünket mindezekért, legfőképp az ő baráti emléküknél ajánljuk.

Álljon itt végül egy köszönőlista azok nevével, akik lapunk megjelenését, terjesztését egykor önzetlenül és gyakran személyes kockázatvállalásukkal segítették. Csupán emlékeinkre hagyatkozva:

Ara-Kovács Attila, Ádám Gyula, Ágoston Antal, Balassa János, Balogh Sándor, Bardócz András, Bartók Györgyi, Bálint Annamária, Bálint Lajos, Benda Kálmán, Bégány Attila, Bérczes Tibor, Bilibók István, Bízik László, Bodonczy Andrea, Bodor Pál, Bogsch István, Boros Attila, Budai Miklós, Buka Jenő, Burus Endre, Burus Enikő, Bretter Zoltán, Csetri Elek, Csuzdi József, Derecskei Attila, Dévai György, Jan és Ineke Donk, Dunay Lívía, John Eibner, Chris van Esterik, Foki Csilla, Foki Tamás, Björn Cato Funnemark, Für Lajos, Geréb Pál, Geréb Zolt, Gergely István, Gyulay Vera, Gyurkó János, Hámos László, Heltai Péter, Herman Zoltán, Horváth Anikó, Horváth Zoltán, Jakab Jenő, Józsa Vilmos, Juhász András, Kányádi Sándor, Kis András, Kiss Csaba, Klotz Judit, Koenig Helmut, Kovács Levente, Kozma Zsolt, Kótai István, Kótai Lajos, Krassó György, Kurucz Éva, Lőrincz József, Marczisovszky János, Marcsinák Judit, Markó Béla, Marosi Eszter, Marosi Ildikó, Marosi Judit, Marosi Zsófia, Márton János, Mátyássy Miklós, Mezei Balázs, Mihály Mária, Mihály Zita, Hester Minnema, Modor Ádám, Molnár Edit, Molnár Imre, Muray Judit, Nagy András, Nagy W. András, Németh Géza, Németh Vladimir, Németh Zsolt, Novák Lajos, Oláh Sándor, Öry Csaba, Pallaghy Éva, Pallaghy Sándorné, Hein Raimaakers, Rajki László, Révész Judit, Rózsa Gábor, Karl J. Schwarzenberg, Sebestyén Ferenc, Simkó Mária, Sipos Gábor, Soha László, Sokoray Ágnes, Solt Ottilia, Stirling Gertrúd, Strek Margit, Szakács Béla, Szakács Levente, Szentkirályi Csaga, Szécsi Tamás, Szilágyi Júlia, Szilágyi Sándor, Tardos János, Tödör Enikő, Tödör Vilma, Tökés István, Trenovszky Cecília, Veres Péter, Veress Gyula, Végső András, Zalatnay István, Zsille Zoltán.

Budapest, 2001. május

Nóvé Béla

TÓDOR ALBERT
matematikatanár,
Hajnik Károly Gimnázium
és Szakközépiskola

NÓVÉ BÉLA
szabad foglalkozású
író, műfordító

a Határ/idő/napló szerkesztői 1987 – 1989

KULCSÁR ÁRPÁD
történész, tud. segédmunkatárs
MTA Közép- és Kelet-Európai
Kutatócsoport

SZÜCS GYÖRGY
művészettörténész,
szerkesztő
Képzőművészeti Kiadó

MÁTAY MÓNIKA
egyetemi hallgató
ELTE Btk., történelem
– szociológia

NAGY ZSOLT
szociológus, fordító,
Társadalomtudományi
Intézet

TÓTH ISTVÁN GÁBOR
könyvtáros, tanár,
Táncsics Mihály
Gimnázium